

कवष ऐलूषः अश्रो भोजवान् वा। १, ७, ९, १२ अक्षाः, १३ कृषिः, २, ६, ८, १०, ११, १४ अक्ष कितव-
निन्दा। त्रिष्टुप्, ७ जगती

प्रावेपा मां बृहतो मादयन्ति प्रवातेजा इरिणे वर्वृतानाः।

सोमस्येव मौजवतस्य भक्षो विभीदको जागृविर्मह्यमच्छान्॥ १०.०३४.०१

बृहतः- महतः विभीतकस्य फलभूता अक्षाः। विभीतको भौमभोगप्रतीकः श्रुतौ। अक्षभूत इति
कारणात् सुखादिदुःखनिधनभौमभोग इति भावः। प्रावेपाः- प्रकर्षेण कम्पनशीलाः। इरिणे-
अक्षक्रीडार्थं प्रयोजिते पत्रे। शुष्कस्थले वा। वर्वृतानाः- प्रवर्तमानाः। अक्षा हि मनुष्यं शोषयन्ति।
प्रवातेजाः- प्रवणजाः अधमा इत्यर्थः। मा- माम्। मौजवतस्य- रवयुक्तगिरिजस्य। सोमस्य।
भक्षः। इव। मादयन्ति- प्रथमं तोषयन्ति। यत्तदग्रेऽमृतमिवेति गीतासु। जागृविः- आगाम्यापदं
पूर्वमेव प्रदर्श्य जागरणकर्ता। विभीदकः। मह्यम्- माम्। अच्छान्- अचच्छदत् अत्यर्थं
मादयति॥१॥

न मां मिमेथ न जिहीळ एषा शिवा सखिभ्य उत मह्यमासीत्।

अक्षस्याहमैकपरस्य हेतोरनुव्रतामप जायामरोधम्॥ १०.०३४.०२

मा- माम्। न मिमेथ- एषा मम जाया न चुक्रोध। न जिहीळे- न च त्यक्तवती। एषा- इयम्।
सखिभ्यः- मम सुहृद्भ्यः। उत- अपि च। मह्यम्- मम च। शिवा- मङ्गळा। आसीत्- अभूत्।
साध्वी अभवत्। किन्तु। अहम्। एकपारस्य- एकस्य। अक्षस्य- द्यूतस्य। हेतोः- कारणेन।
अनुव्रताम्- पतिव्रताम्। जायाम्- पत्नीम्। अप अरोधम्- त्यक्तवान्॥२॥

द्वेष्टि श्वश्रूरपं जाया रुणद्धि न नाथितो विन्दते मर्डितारम्।

अश्वस्येव जरतो वस्त्रस्य नाहं विन्दामि कितवस्य भोगम्॥ १०.०३४.०३

श्वश्रूः- पत्न्या माता। द्वेष्टि- कितवं प्रति क्रुद्धयति। जाया- पत्नी। अप रुणद्धि- पतितं कितवं पतिं
त्यक्तवती। नाथितः- याचमानोपि। मर्डितारम्- सुखयितारम्। न विन्दते- न लभते। जरतः-

जीर्णस्य । अश्वस्य- तुरगस्य । वस्न्यस्य- मूल्यम् । इव । कितवस्य भोगं । नाहं विन्दामि- नाहं लभे ॥३॥

अन्ये जायां परि मृशन्त्यस्य यस्यागृधद्वेदने वाज्यक्षः ।

पिता माता भ्रातर एनमाहुर्न जानीमो नयता बद्धमेतम् ॥ १०.०३४.०४

यस्य । वेदने- धने । वाजी- गतिमान् । अक्षः । अगृधत्- अभिकाङ्क्षां करोति । अस्य- तस्यैतस्य कितवस्य । जायाम्- भार्याम् । अन्ये । परिमृशन्ति- संस्पृशन्ति । अप जाया रुणद्धीति श्रुतेर्न जानीमो नयता बद्धमेतमिति श्रुतेश्चात्र पत्न्या कितवत्याग एव प्रकरणार्थः । अन्यथा भग्नक्रमः स्यात् । पिता- जनकः । माता- जननी । भ्रातरः- सोदराः । एनम्- एतम् । न जानीमः । एतम्- एनम् । नयत- यथेष्टदेशं प्रापयत । इति । आहुः- वदन्ति । सर्व एनं त्यजन्तीति भावः ॥४॥

यदादीध्ये न दविषाण्येभिः परायद्भ्योऽव हीये सखिभ्यः ।

न्युप्ताश्च बभ्रवो वाचमक्रतुं एमीदेषां निष्कृतं जारिणीव ॥ १०.०३४.०५

यत्- यदा । आदीध्ये- अक्षान् क्रीडार्थं गृह्णामि । तदा । एभिः- एतैरक्षैः । न दविषाणि- न परितपामि । परायद्भ्यः- स्वयमेव परागच्छद्भ्यः । सखिभ्यः- मम मित्रेभ्यः कितवेभ्यः । अव हीये- अवहितो भवामि । न्युप्ताः- कितवैरवक्षिप्ताः । बभ्रवः- बभ्रुवर्णोपलक्षितरागयुक्ता अक्षाः । वाचमक्रत- शब्दं कुर्वन्ति । एषाम्- एतेषामक्षाणाम् । निष्कृतम्- स्थानम् । जारिणीव- स्वैरिणी यथा प्रियस्य स्थानं गच्छति तथा । एमि- गच्छामि ॥५॥

सभामेति कितवः पृच्छमानो जेष्यामीति तन्वाश्शूशुजानः ।

अक्षासौ अस्य वि तिरन्ति कामं प्रतिदीन्ने दधत आ कृतानि ॥ १०.०३४.०६

कितवः । पृच्छमानः- अन्विष्यन्नपि । सभामेति- द्यूतसदनं गच्छति । तन्वा- शरीरेण । शूशुजानः- दीप्यमानः । जेष्यामीति वदति । प्रतिदीन्ने- स्पर्धावते प्रतिदेवित्रे । कृतानि- कर्माणि । आ दधते- कुर्वते । अस्य- एतस्मै । कामम्- इच्छाम् । अक्षासः- अक्षाः । वि तिरन्ति- वर्धयन्ति ॥६॥

अक्षास इदंशिनो नितोदिनो निक्त्वानस्तपनास्तापयिष्णवः ।

कुमारदेष्णा जयतः पुनर्हणो मध्वा सम्पृक्ताः कितवस्य बर्हणा ॥ १०.०३४.०७

अक्षासः- अक्षाः । अङ्कुशिनः- अङ्कुशयुक्ताः । नितोदिनः- नितरां तुद्यन्ते । निकृत्वानः- नितरां कर्तयन्ति । तपनाः- तपन्ति । तापयिष्णवः- तापयन्ति च । जयतः- जेतुः । कितवस्य । बर्हणा- वृद्ध्या । मध्वा संपृक्ताः- मधुराः । किन्तु अनते । कुमारदेष्णाः- कुत्सितपथा मारकाः । पुनर्हणः- पौनःपुन्येन बाधकाः । भवन्ति ॥७॥

त्रिपञ्चाशः क्रीळति व्रात एषां देव इव सविता सत्यधर्मा ।

उग्रस्य चिन्मन्यवे ना नमन्ते राजां चिदेभ्यो नम इत्कृणोति ॥ १०.०३४.०८

सत्यधर्मा- तथ्यधर्मयुक्तम् । देव इव सविता- देवसवितारमात्मानं मन्यमानः कितवः । त्रिपञ्चाशः- प्रभूतः । व्रातः- सङ्घः । एषाम्- एतैरक्षैः । क्रीळति- विहरति । उग्रस्य मन्यवे- स्वसंयमार्थमागतं वीरमपि । ना नमन्ते- न मानयन्ति । एभ्यः- एतेषां कितवानाम् । राजा चित्- नृपोपि । नमः कृणोति- वशङ्गतो भवति ॥८॥

नीचा वर्तन्त उपरि स्फुरन्त्यहस्तासो हस्तवन्तं सहन्ते ।

दिव्या अङ्गारा इरिणे न्युप्ताः शीताः सन्तो हृदयं निर्दहन्ति ॥ १०.०३४.०९

नीचा वर्तन्ते- अधमाः सन्तोऽपि । उपरि स्फुरन्ति- धैर्यशालिनां हृदयान्यपि कम्पयन्तस्तेषामुपरि स्फुरन्ति । अहस्तासः- हस्तरहिता अदृष्टाः सन्तोपि । हस्तवन्तम्- हस्तयुक्तं दृष्टम् । सहन्ते- अभिभवन्ति । दिव्या अङ्गाराः- औष्ण्ययुक्तास्तापका अग्निज्वालाः । इरिणे- आस्फारे । न्युप्ताः- निक्षिप्ताः । शीताः सन्तः- शीतलाः सन्तोपि । हृदयं निर्दहन्ति- हृदयं तोषरहितमतृप्तं कुर्वन्ति । सुखादिदुःखनिधना अक्षा इति भावः ॥९॥

जाया तप्यते कितवस्य हीना माता पुत्रस्य चरतः क्व स्वित् ।

ऋणावा बिभ्यद्धनमिच्छमानोऽन्येषामस्तमुप नक्तमेति ॥ १०.०३४.१०

कितवस्य- द्यूतक्रीडासक्तस्य । जाया- भार्या । हीना- तेन हीना सती । तप्यते- संतप्यते । क्व स्वित्- क्वापि । चरतः । पुत्रस्य- कितवभृततनयस्य । माता- जननी । तप्यते । ऋणावा- ऋणयुक्तः

कितवः । बिभ्यत्- बिभेति । धनम् । इच्छमानः- इच्छन् । नक्तम्- रात्रिषु चौर्यार्थम् । अन्येषाम्- इतरेषाम् । अस्तम्- गृहम् । एति- गच्छति ॥१०॥

स्त्रियं दृष्ट्वाय कितवं ततापान्येषां जायां सुकृतं च योनिम् ।

पूर्वाह्णे अश्वान्युयुजे हि बभ्रून्सो अग्नेरन्ते वृषलः पपाद ॥ १०.०३४.११

कितवम्- कितवः । विभक्तिव्यत्ययः । अन्येषाम्- इतरेषाम् । जायाम्- पत्नीम् । स्त्रियम्- नारीम् । सुकृतम्- सुनिर्मितम् । च । योनिम्- गृहम् । दृष्ट्वाय- वीक्ष्य । तताप- सन्तप्तोऽभवत् । पश्चात्तापयुक्तः सन् । वृषलः- स्वधर्मपतितः । वृषो हि भगवान् धर्मो यस्तस्य कुरुते ह्यलम् । वृषलं तं विदुर्देवास्तस्माद्धर्मं विवर्धयेत् ॥ इति महाभारते । पूर्वाह्णे- प्रभाते पश्चात्तापेनारब्धाभिनवजीवन इति भावः । बभ्रून्- रागयुक्तान् । अश्वान्- तुरगोपलक्षितप्राणान् । युयुजे- संयम्य । अक्षादिष्विच्छां विहायेति भावः । सः । अग्नेः- अग्न्युपलक्षितश्रौतकर्मानुष्ठानस्य धर्मस्य । अन्ते- अन्तिके । पपाद- प्रपन्नोऽभवत् ॥११॥

यो वः सेनानीर्महतो गणस्य राजा व्रातस्य प्रथमो बभूव ।

तस्मै कृणोमि न धना रुणध्मि दशाहं प्राचीस्तदृतं वदामि ॥ १०.०३४.१२

यः । वः- युष्माकम् । महतः- बृहतः । व्रातस्य गणस्य- सङ्घस्य । प्रथमः- मुख्यः । राजा- नृपः । बभूव- अभवत् । तस्मै- अमुष्मै अक्षाधिदेवताय । कृणोमि- नमस्करोमि । अक्षाधिदेवतमस्मभ्यं तज्जनितदुःखप्रदर्शनकारणेनास्माकं नमस्कार्यं भवति । धना- धनानि । न रुणध्मि- द्यूते न निक्षिपामि । अहम् । दश- मम दशाङ्गुलीः । प्राचीः- पराङ्मुखीः करोमि । तत् । तम्- सत्यम् । वदामि- ब्रवीमि ॥१२॥

अक्षैर्मा दीव्यः कृषिमित्कृषस्व वित्ते रमस्व बहु मन्यमानः ।

तत्र गावः कितव तत्र जाया तन्मे वि चष्टे सवितायमर्यः ॥ १०.०३४.१३

अक्षैर्मा दीव्यः- द्यूतं त्यज । कृषिमित् कृषस्व- कर्षको भव । बहु मन्यमानः- कृष्युपलक्षितधर्मकर्मार्जितवित्तमेव संमानयन् । वित्ते- तस्मिन् धन एव । रमस्व- तृप्तस्तुष्टो भव ।

कितव- धूर्त । तत्र- कृषावेव । गावः- संपदः सन्ति । तत्र- कृषीवले त्वयि सत्येव । जाया- भार्या
त्वां न त्यक्ष्यति । तत्- इति । मे- माम् । अयम्- एषः । अर्यः- स्वामी । सविता- सूर्य अन्तरात्मा ।
वि चष्टे- उक्तवान् ॥१३॥

मि॒त्रं कृ॒णु॒ध्वं॒ खलु॒ मृ॒ळतां॒ नो॒ मा नो॑ घो॒रेण॑ चरता॒भि धृ॒ष्णु॒ ।

नि वो॒ नु म॒न्युर्वि॒शता॒मरा॑तिर॒न्यो ब॒भ्रू॒णां प्र॒सितौ॒ न्व॒स्तु ॥ १०.०३४.१४

हे द्यूतदेवताः । मित्रं कृणुध्वम्- अस्माभिर्मैत्रीं कुरुत । नः- अस्मान् । मृळत- सुखयत च । घोरेण-
भयङ्करेण । धृष्णु- धृष्णुना । नः- अस्मान् । मा अभि चरत । वः- युष्माकम् । मन्युः- क्रोधः ।
अरातिः- दानरहितं लोभिनम् । नि- नितराम् । विशत- प्रविशतु । बभ्रूणाम्-
रागात्मकानामक्षाणाम् । प्रसितौ- बन्धने । अन्यः- इतरो दानरहितो लोभी । अस्तु- भवतु ॥१४॥